

АЛЕКСАНДАР РАСТОВИЋ

ДРАМА ЈЕДНЕ ЦИВИЛИЗАЦИЈЕ

Монографија *Стара Србија (XIX–XX век). Драма једне цивилизације*, др Славенка Терзића, научног саветника Историјског института у Београду, издата 2012. године у издању „Православне речи” из Новог Сада и Историјског института, представља најцеловитију синтезу о Старој Србији у 19. и 20. веку која се до сада појавила у српској историографији. Иначе, ова тема је на неки начин остала на маргинама интересовања домаће историографије у претходном столећу. Њен аутор је свакако данас један од најбоље обавештених српских историчара који се деценијама бави проблематиком историје Старе Србије, али и другим ширим областима истраживања као што су политичка, дипломатска, друштвена историја српског народа у 18, 19, и 20. веку, велике силе и Балкан, историја Источног питања у деветнаестом и на почетку двадесетог века.

Написана на шестсто шездесет две стране и методолошки подељена на двадесет три поглавља са закључком и изузетно драгоценим прилогом-извештајем Војина Лукића, секретара за унутрашње послове Србије из 1962. године о албанском терористичко-сепаратистичком покрету на Косову и Метохији, ова студија сагледава Стару Србију као културно историјски простор који је био центар старе српске државне, културне и духовне баштине, то јест централне области Србије која је након настанка Кнежевине Србије почетком деветнаестог века и даље остала под турском влашћу све до 1912. године односно до почетка Првог балканског рата. Посебну вредност ове књиге представља чињеница што се проблем Старе Србије сагледава кроз ширу балканску и европску политичку, друштвену и културну призму.

Аутор са правом истиче да је Стара Србија или права Србија како је називана седамдесетих година деветнаестог века, имала све елементе изворно српског историјског и цивилизацијског простора. Он већ у предговору ове волуминозне књиге просторно дефинише Стару Србију, прихватајући одређење Јована Цвијића по коме она обухвата области Рашке, Косова и Метохије и Скопско-тетовске области. Ово је по нашем мишљењу јако битно ако се узме у обзир чињеница да су данас присутне опасне тенденције фалсификовања и ревизије историје од стране оних историчара који покушавају да овим просторима одузму српски карактер и сагледају их кроз дискурс дневне политике, односно дефинишу их као области које насељавају искључиво муслимани и Албанци чиме чине опасан етнички инжењеринг.

Стара Србија је као појам настала после почетка српске национале и социјалне револуције, односно образовања Кнежевине Србије с почетка деветнаестог века, и на том простору су се можда и најдраматичније преламале све турбуленције: геополитичке, војне, државне, друштвене, културне, духовне кроз које је пролазио српски народ кроз читав деветнаести и двадесети век, а и данас се Стара Србија налази у гвозденом загрљају светског панисламизма и милитантног албанског панилинизма. Колико су се пресудна и кључна дешавања одиграла на том простору и колико су она имала важност за целокупну судбину српске државе и српског народа пластично дочарава синтагма о драми једне цивилизације која стоји у поднаслову дела.

Спектар проблемских питања које је аутор као истраживачки изазов поставио пред себе је веома широк и она се могу груписати у неколико великих целина. Прва обухвата појам, границе и културно-духовне особености простора Старе Србије, друга анализира Косовску идеју у српском друштву и српској националној мисли, трећа је посвећена друштвеном и политичком животу Срба у Старој Србији у последњих двеста година, с посебним освртом на балканске ратове и ослобођење од вековне турске власти, као и на окупационе режиме и њихову улогу у политичком, економском и духовном растакању Старе Србије током Првог и Другог светског рата. Четврти сегмент у фокус ставља Албанце у Старој Србији, разобличава идеолошку потку Албанске лиге, бави се односом Албанаца и Срба, истражује деловање албанског терористичко-сепаратистичког покрета и реконструише борбу Албанаца за стварање велике албанске државе на историјским темељима који представљају матицу српске државе. У петој целини аутор истражује став великих сила, међународне политике и дипломата према овом подручју. Шеста целина обухвата етничке и демографске

процесе с посебним освртом на демографске тенденције на Косову и Метохији. Коначно, аутор је доста простора посветио и просветном животу и верским приликама које су трасирале друштвене и историјске процесе који су се одиграли на тлу Старе Србије.

Централни део ове синтезе представљају поглавља о односу Србије и Албанаца и друштвено политичком животу српског народа на просторима Старе Србије у другој половини 19. и почетком 20. века, улози међународне политике и дипломата у креирању тамошњих политичких и друштвених збивања, затим етничко-демографски процеси и појаве у Старој Србији, а нарочито на Космету.

Крај 19. и почетак 20. века тачније период од Берлинског конгреса до отпочињања Првог балканског рата за Србе у Рашкој, Косову и Метохији и Скопско-тетовској области представљало је најмрачније и најтеже раздобље у њиховом вишевековном бивствовању на тим просторима. То је период који је означио кулминацију прогона, пљачки, терора, убистава српског становништва, односно масовног исељавања и бежаније Срба у Краљевину Србију.

Славенко Терзић износи веома релевантне закључке у вези са друштвено-политичким животом и положајем Срба у Старој Србији. Он с правом примећује да танзиматске и друге реформе Османског царства споро или готово уопште нису досезале до Старе Србије, при чему се оне посебно нису осећале у Старој Рашкој и на Косову и Метохији. Извесни помаци наступили су крајем 19. века када је већи број српских трговаца у градовима од Пљеваља, Пријепоља, Новог Пазара, преко Пећи, Призрена до Скопља почео да се постепено економски уздиже и постао покретачка снага тамошњих друштвених и културних промена. Међутим, највећи број српских сељака су и даље били у зависном положају од ага и бегова, и као кметови обрађивали њихову земљу, при чему је њихов социјално-економски положај био крајње нестабилан, а једно од најгорих обележја те несигурности је био и даље жив обичај да се сељаци протерују са имања и из кућа. Мрачну слику тадашње сурове стварности поткрепљује и чињеница да је владала свеопшта беда и немаштина. У ништа бољем положају се није налазила ни духовна баштина српског народа. Фрапантан је податак Стојана Новаковића из 1899, који аутор наводи, да је у Рашко-призренској епархији било 87 цркава у којима се обављала духовна служба, а да се чак 294 цркава налазило у рушевном стању.

Због свог изузетно важног геостратешког и геополитичког положаја Стара Србија је одувек била у фокусу интересовања

великих сила које су усмеравале своју пажњу ка Балкану. С једне стране овај простор је био кључан за Османско царство јер су преко њега током 19. века водили главни војно-стратешки и трговачки путеви који су повезивали БиХ и остале делове Турске. За турску власт је од нарочитог значаја било да ово подручје сачува под својом контролом, а то се могло учини јачањем и фаворизовањем муслиманског етничког елемента, и у том смислу пре свега Албанаца. Међутим, од Кримског рата Стара Србија постаје све занимљивија и за средњоевропске и западноевропске силе које су у складу са својом русофобичном балканском политиком биле опседнуте намером да спрече продор Русије на Балкан, и у том смислу усмериле сву своју енергију да онемогуће и српски утицај на том простору, јер Срби су по њима били руска предстража на Балкану. По Терзићу, битка код Садове 1866. је представљала кључни моменат који је допринео да аустроугарска политичка и војна елита Стару Србију прогласе једним од најважнијих циљева у својој балканској политици. Од тада, а нарочито од избијања велике Источне кризе 1875. године Аустроугарска постаје огорчени противник идеје о присаједињењу највећег дела Старе Србије Србији, а посебно у правцима ка Новом Пазару и Косовској Митровици.

Терзић оправдано износи тезу да је Аустроугарска заиграла на карту албанског фактора у остваривању својих политичких циљева у Старој Србији и на Балкану. Подстицањем албанског национализма и експанзионизма Беч је желео да пре слома Турске створи својеврсну баријеру продору појединих балканских држава које би могле да угрозе Аустроугарску и поремете постојећи однос снага на Балкану. Од 1896. године војни врх Аустрије је коначно преломило, требало је створити самосталну Албанију која би била обичан привезак у њеним рукама.

У књизи се веома детаљно и аргументовао показује да је спровођење агресивних политичких и геострашких аустријских планова у Старој Србији упоредо пратила и снажна и добро осмишљена научно-истраживачка стратегија и пропаганда. Елитни део тадашње аустријске интелигенције активно се ставио у службу те политике. У том смислу посебно су се истицали Бењамин Калај, који се ангажује на изради унифицираног албанског алфабета, Лајош Талоци саставља популарну историју Албанаца, Теодор Ипен постаје родоначеник албаноолошких студија у Бечу, др Карл Пач је веома ангажован у оквиру Босанско-херцеговачког института за истраживање Балкана на проучавању римских старина у Албанији. Вештим и суптилним радом аустријске интелигенције створена је једна опасна матрица о Старој Србији која

природно припада аустроугарском политичком, стратешком и културно-духовном кругу. Таква политика је онемогућавала приближавање и политичко споразумевање Албанаца и Срба.

Аутор је у поглављу о етничкој и демографској структури Старе Србије на основу бројних статистичких података и извора објаснио сву динамичност и драматичност етничких и демографских процеса и констатовао да је тај простор током 19. и 20. века био поприште озбиљних историјских, етничких и демографских промена, што је узроковано политичким, а у нешто мањој мери и социјално-економским разлозима. Промене почињу да се јављају убрзо након османског освајања у другој половини 15. века да би врхунац доживеле крајем 17. и у првим деценијама 18. века. Што се тиче верске структуре житеља Рашке области велике промене су се нарочито одвијале између 1878. и 1912. године, а исељавање Срба са тог простора у Србију одиграло у три велика таласа, и то између 1837. и 1844, затим од 1850. до 1870, и од 1875. до 1878. Након тога присутан је велики прилив муслимана и то њиховим досељавањима из БиХ, Никшића и Колашина.

Веома важан сегмент књиге обухватају ауторова разматрања промена етничке слике Косова и Метохије где су се тектонске демографске промене дешавале с једне стране од средине 18. до средине 19. века и од Берлинског конгреса до ослобођења од турске власти 1912. године. Разлози ових измена нађени су у сукобу два концепта друштва, једног исламско-османско-феудалног и другог европско-хришћанског. Сукоб ова два концепта пореди се са Хантингтоновом синтагмом о сукобу цивилизација. Подсећајући да Срби насељавају Косово и Метохију у 6. и 7. веку, аутор подвлачи да све до новијег времена Албанци никада нису чинили већину тамошњег становништва, односно да упркос континуираном истискивању Срба, они су и даље чинили скоро половину живља Косова и Метохије. Тако на пример према аустроугарским извештајима из 1903. године однос Албанаца и Срба је био 230.000 према 186.600. Занимљиви су и подаци чувеног Карла Појкера који је у предвечерје Првог балканског рата објавио четврто издање карте под називом Македонија, Стара Србија и Албанија где констатује словенску већину у Косовском вилајету односно Старој Србији. Према његовим рачуницама од укупно 980.000 становника Словена је било 447.000 од тога 430.000 православних и 17.000 муслимана и 430.000 Албанаца од тога 420.000 Албанаца муслимана, а 10.000 хришћана римокатолика. Остатак су чинили Турци, цигани-муслимани и Јевреји. Терзић прихвата Цвијићеву тезу о 150.000 исељених Срба из Старе Србије односно Косовског вилајета од 1878. до 1912. године.

Аутор документовано и таксативно наводи бројне злочине Албанаца против српског народа на Косову и Метохији током 19. века, при чему уочава да је албански национални покрет, посебно после 1878, био инструментализован од стране две велике силе, Аустроугарске и Велике Британије, које преко њега желе да остваре доминацију у том делу Балкана. Такође, на основу извештаја српских конзула из Старе Србије лепо је показано да почетком 20. века спирала насиља над Србима све више расте. Још су драгоценији извештаји британске дипломатске провенијенције о насиљима и злочинима у Старој Србији, а посебно на Косову и Метохији. Тако је на пример Џорџ Бонхам, британски амбасадор у Србији, маја 1901. године обавестио Форин офис да је 40 српских породица приморано да побегне у Србију услед терора Албанаца, док је још драматичнији извештај који је септембра исте године послао дипломата Јанг да је „Стара Србија још увек немирна област због незакоња, освете и расне мржње Албанаца”. У једном другом извештају из децембра исте године упозорава да је од пролећа до децембра исте године 250 породица протерано у Србију због албанског зулума.

За потпуно разумевање крајње хаотичне и несносне ситуације у којој се налазио српски народ у Старој Србији драгоцени су извештаји Мирослава Спалајковића, српског конзула у Приштини, које је сукцесивно слао средином 1905. године својим претпостављенима у Београд. На основу сопствених запажања закључио је да су насиља над Србима последица једне више турске политике коју карактерише снажан успон панисламизма, и ширих међународних околности, као што су неповољне прилике са којима је суочена царска Русија, и замршене политичке прилике у Европи. Спалајковић примећује да је на делу снажан успон панисламизма, при чему од 1878. турска државна хијерархија почиње и сама да системски управља насиљем Албанаца. Султан има за циљ да се Срби из Старе Србије сасвим истребе или потурче како би се формирао снажан бедем против српских националних тежњи, али и против продирања Аустроугарске. Поред нарастања панисламизма Спалајковић уочава и снажно деловање католичке акције која се фокусира пре свега на подручје Пећког санцака јер је основни циљ Аустрије да се у Метохији потпуно уништи српски елемент, а на Косову што више разреди. Ових неколико реченица из Спалајковићевих извештаја које наводи Терзић можда и најбоље осликавају уплетеност великих сила на подручју Старе Србије и циљеве Аустроугарске и Турске на том простору. Из свега изнетог следи и један од најважнијих Терзићевих закључака, да се борба европских сила за доминацијом на

Балкану најнегативније одразила у Старој Србији у политичком, али и у економском и културном погледу.

Научну заснованост и озбиљност ове студије поткрепљује обиље нових релевантних историјских извора и литературе домаће и стране провенијенције. Што се тиче необјављених извора, аутор је користио најрелевантнију грађу из домаћих архива и фондова као што су: Архив Србије, Архив Југославије, Архив САНУ, Војни архив, али и фондове страних архива и то: Државног архива Црне Горе на Цетињу, Државног архива у Скопљу, као и Архив спољне политике Руске империје у Москви. Импознатан је број објављених извора на којима се темељи ова студија, укупно осамдесет три јединице, а још више импресионира чињеница да је Терзић за припрему ове књиге консултовао триста осамдесет седам библиографских јединица.

Аутор је документовано и објективно, критички и полемички, и надасве динамично представио политичку, економско-социјалну, друштвену, културну историју Старе Србије те колевке српске државности и ударио поуздани путоказ и оријентир будућим генерацијама историчара који се буду одлучили да наставе истраживања овог важног простора. Ова синтеза представља драгоцен научни допринос проучавању историјских процеса дугог трајања који су обележили Стару Србију у 19. и 20. веку. Својом актуелношћу, прегледношћу, занимљивим и лаким стилем писања аутор је несумњиво препоручио ову књигу како суду стручњака тако и широком кругу читатеља.*

* Реч на промоцији књиге Славенка Терзића, *Стара Србија (XIX–XX век). Драма једне цивилизације*, у Матици српској, 27. децембра 2012. године.